

УДК 739.2(477-25)“15/17”

О. Н. ФРАСИНЮК*

**КИЇВСЬКІ ЗОЛОТАРІ XVI–XVIII СТОЛІТЬ
У ДОСЛІДЖЕННЯХ Д. М. ЩЕРБАКІВСЬКОГО**

Публікується список київських золотарів XVI–XVIII ст., укладений Д. М. Щербаківським у процесі дослідження ним історії українського золотарства.

Ключові слова: пам'ятки історії та культури; золотарі; Д. М. Щербаківський.

Сьогодні надзвичайно актуальним є питання збереження, дослідження, популяризації пам'яток історії та культури українського народу, що має велике значення для відродження його історичної пам'яті і духовності. Складова культурної спадщини – вироби ювелірного мистецтва, значна частина яких сьогодні зберігається у Філії Національного музею історії України – Музеї історичних коштовностей України. Серед них знаходяться як атрибутовані, так і невідомі роботи київських майстрів-золотарів та сріблярів. Варто зазначити, що здебільшого це – культові вироби, які вціліли від знищення у 1922 р. завдяки саме українському науковцю і музейному діячеві Данилові Михайловичу Щербаківському (1877–1927).

Творчість київських золотарів у вітчизняній історичній та мистецтвознавчій літературі представлена недостатньо. На думку відомої дослідниці з цього питання Ж. Г. Арустамян, найповніше висвітлені періоди розвитку золотарства XI–XII ст. (характеризується формуванням основних традицій київської ювелірної школи) і XVII–XVIII ст. (розповсюдження стилю бароко, створення оригінальних творів – зразків українського бароко). Відсутність спеціальних праць про київських майстрів XIX ст. Ж. Г. Арустамян пояснює низкою причин, з яких найголовніші: “по-перше, вважалося, що XIX ст. – час деградації та занепаду ювелірного мистецтва, по-друге – малочисленністю першокласних виробів, що збереглися до наших днів”¹.

У 1910–1920-х роках вироби київських майстрів золотих та срібних справ досліджував Д. М. Щербаківський. Так, у статті “Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні” (К., 1924) Д. М. Щербаківський згадує київських золотарів Івана Равича, Ієремію Білецького², Даміана Волковидського³ і Захарія Брезгунова⁴. Дослідник робить

* *Фрасинюк Ольга Нилівна* – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Філії Національного музею історії України – Музею історичних коштовностей України.

Оправа Євангелія, 1722 р.,
майстер Ієремія Білецький.
(срібло, золочення, чернь, карбування).
Філія НМІУ – МІКУ. Інв. № ДМ4371.

Дарохранительница,
[перша полов. XVIII ст.],
майстер Семен Тарановський.
(срібло, золочення, карбування)
Філія НМІУ– МІКУ. Інв. № ДМ4545.

висновок, що на початку XIX ст. “... приток з Росії золотарських оправ, як і взагалі золотарських виробів робиться остільки сильним, що нищить місцеве виробництво і майстерні старих майстрів з певними традиціями, а ті приїзжі майстри, які засновують свої підприємства в Києві та інших значних центрах, позбавлені місцевих традицій”⁵.

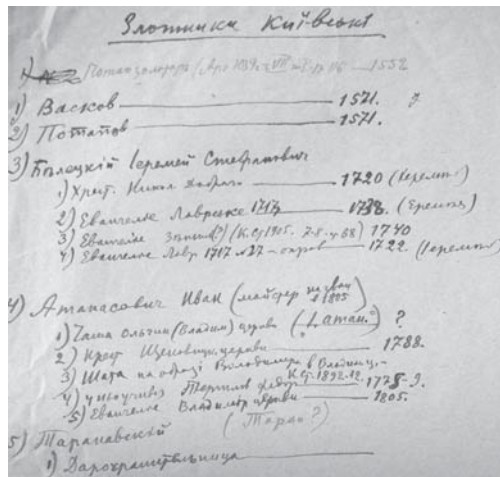
У розвідці “Оправи книжок у київських золотарів XVII–XVIII ст.” (К., 1926) Д. М. Щербаківський детально описує проблеми, з якими стикається дослідник, коли намагається атрибутивати той чи інший виріб, особливо це стосується встановлення походження. Вчений констатує, що пам’яток золотарства збереглося порівняно “... дуже небагато, до того ж ціла низка найвидатніших пам’яток українського золотарства, а особливо з XVI–XVII століть, не кажучи вже про раніші, не має жодного клейна (так в оригіналі – *О. Ф.*), не має підпису майстра або таких написів, щоб ствердили вони українське походження їх”⁶. Причиною цього, на його думку, був такий значний попит на золотарські вироби в Україні у XVI–XVII ст., що місцеві майстри не могли його задовольнити і безліч золотих речей привозилися з-за кордону – із Заходу. Починаючи з другої половини XVII ст., в Україні з’являється й московське срібло, яке надсилали до храмів у вигляді пожертв майстри українського походження, найкращих з яких забирали до Росії⁷.

З імен київських майстрів, які Д. М. Щербаківському вдалося встановити на оправах церковних книжок, він називає Федора Золотаря. Його ім'я присутнє на найстаршій оправі, датованій 1670 р., якою пізніше було покрито Євангеліє київського друку 1771 р. Особливо детально автор зупинився на роботах іншого київського майстра пізнішого періоду (першої половини XVIII ст.) – Івана Равича, який, за словами дослідника, “працював біля півстоліття, був досить популярним майстром і мав широку клієнтуру не тільки в Києві, а й по різних місцевостях на Україні”⁸. Д. М. Щербаківський описує дві роботи І. Равича – велике Євангеліє лаврського друку 1717 р. для Видубицького монастиря і Євангеліє московського друку 1703 р, що на час написання праці зберігалося у Всеукраїнському історичному музеї (зараз – Національний музей історії України).

Другим київським майстром першої половини XVIII ст., який залишив по собі високої художньої вартості вироби – оправи до книжок, був Ієремія Білецький. Д. М. Щербаківський аналізує його роботи і зазначає, що у Лаврі є два Євангелія московського друку 1717 р. в оправах із підписом цього майстра. Торкається вчений також виробів київських майстрів фініфті, роботи яких збереглися і мають підписи: ієрея Даміана Волковидського і Дем'яна Любецького.

Назвемо загальні пізніші праці про ювелірне мистецтво України, де значна увага приділена київським майстрам золотих і срібних справ та їхнім виробам. Це, насамперед, монографія М. Петренка “Українське золотарство XVI–XVIII ст.”⁹, історичний нарис П. Жолтовського “Художній метал”¹⁰, розділ “Организация золотого и серебряного дела и клеймения изделий из драгоценных металлов на Украине” в колективній праці М. Постнікової-Лосевої, Н. Платонової, Б. Ульянової “Золотое и серебряное дело XV–XX вв.”¹¹, сучасні статті у Вікіпедії¹² та ін. ресурсах¹³.

Історія срібного (золотарського) цеху, що був одним із перших ремісничих цехів, який з'явився у Києві ще у першій половині XV ст., знайшла висвітлення у книзі В. Ковалинського “Київські мініатюри”¹⁴, а також у статтях Ж. Г. Арустамян¹⁵, О. О. Кохан¹⁶ та ін.

Фрагмент списку “Злотники Київські”.
НА ІА НАН України. Ф. 9
“Архів Д. М. Щербаківського”.
Спр. 113а “Золотарі київські (імена)”.

Найповніше досліджено життя і творчість київських ювелірів Йосипа Маршака (1854–1918)¹⁷ та Самсона (1754–1831) і Олександра (1793–?) Стрельбицьких¹⁸. Іншим, менш відомим майстрам – Максиму Бишевському, Герасиму Проценку, Івану Вінниковському, Івану Ярославському, Федору Коробкіну (Коробці), Федору Михайловському присвятила ряд статей Ж. Г. Арустамян¹⁹.

Найбільша кількість документів про київських золотарів відклалася у фондах Державного архіву м. Києва (Ф. 1; 3; 8; 17; 62; 68; 194; 260; 319; 320; 329; 337), а також Центрального державного історичного архіву, м. Київ (Ф. 166, 2011, 2040) та Наукового архіву Інституту археології НАН України (Ф. 9).

Оскільки творчість київських майстрів більш раннього періоду недостатньо досліджена, вважаємо за доречне опублікувати список золотарів, укладений Д. М. Щербаківським у процесі його роботи над дослідженням історії українського золотарства.

Раніше нами був опублікований список українських золотарів, які мешкали і працювали за межами міст Києва та Львова²⁰. Ці обидва списки відклалися в особовому фонді ученого, який зберігається в Науковому архіві Інституту археології НАН України²¹.

Нижче подаємо документ “Злотники київські” у формі таблиці. Список містить 4 умовні стовпчики: нумерація (в оригіналі порушена – *О. Ф.*); ім'я золотаря; джерело, де було віднайдено ім'я золотаря (писемне, часом виріб із підписом майстра); рік (частіше це – рік виготовлення виробу, зазначений в писемних джерелах, або на самому ж виробі у вигляді підпису, часом із клеймом майстра). До списку увійшли 27 прізвищ (прізвиस्क) майстрів (Семен Тарановський (Таран) згадується двічі).

Окрім цього списку, ймовірно, зведеного, в особовому фонді Д. М. Щербаківського збереглися невеличкі клаптики паперу із зазначенням імен майстрів, бібліографічних описів джерел тощо. Рукопис не датований, але можна припустити, що цей список, як і попередньо опублікований, укладався впродовж кінця 1910 – початку 1920-х років, коли дослідник вів підготовчу роботу до праць із золотарства.

Джерелами при укладанні списку київських золотарів Д. М. Щербаківському служили праці українського історика, археографа О. О. Андрієвського, часопис “Кіевская Старина”, частина VII тому I “Архива Юго-Западной России”.

Список золотарів друкується вперше. Прізвища та імена майстрів подано відповідно до вимог сучасного правопису. Прізвиська (де вони вказані) залишено без змін. Авторські скорочення, відновлені упорядником, взято у квадратні дужки. Нерозбірливий текст позначено (...). Публікація супроводжується коментарями, в яких подано пояснення

термінів, історичних подій, а також здійснено ідентифікацію персоналій та джерел, до яких звертався Д. М. Щербаківський.

¹ *Арустамян Ж. Г.* Деякі проблеми вивчення творчості київських ювелірів XIX ст. // Дослідження старожитностей України: тези доповідей наукової конференції Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України (січень 1993 р.). Київ, 1993. С. 22.

² *Щербаківський Д.* Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні // Труды Українського наукового інституту книгознавства. Київ, 1924. С. 13.

³ Там само. С. 14.

⁴ Там само. С. 15

⁵ Там само.

⁶ *Щербаківський Д.* Оправи книжок у київських золотарів XVII–XVIII ст. // Труды Українського наукового інституту книгознавства. Київ, 1926. С. 6.

⁷ Там само. С. 1.

⁸ Там само. С. 34.

⁹ *Петренко М. З.* Українське золотарство XVI–XVIII ст.: монографія. Київ: Наукова думка, 1970. 208 с.

¹⁰ *Жолтовський П.* Художній метал: історичний нарис. Київ: Мистецтво, 1972. 114 с.

¹¹ *Постникова-Лосева М. М., Платонова Н. Г., Ульянова Б. Л.* Золотое и серебряное дело XV–XX вв. Москва: Наука, 1983. С. 132–133, 165–167.

¹² Історія ювелірної справи в Україні // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D1%8E%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 06. 11. 2017).

¹³ Золотарство // Енциклопедія сучасної України URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=16943 (дата звернення: 06. 11. 2017). Українські пам'ятки // Прадідівська справа. URL: http://www.pslava.info/Kyiv_RavychIvan1677-1762Rr,152056.html (дата звернення: 08. 11. 2017).

¹⁴ *Ковалинський В.* Київські мініатюри. Кн. 1. Київ: Літопис, 2002. С. 113–128.

¹⁵ *Арустамян Ж. Г.* Деякі проблеми вивчення творчості київських ювелірів... С. 22–25.

¹⁶ *Кохан О. О.* Київські ремісничі цехи наприкінці XVIII – в середині XIX ст. // Наукові записки НаУКМА. Серія “Історичні науки”. Т. 182. 2016. С. 19–23.

¹⁷ *Арустамян Ж. Г.* Ювелірна фабрика Йосипа Маршака // Пам'ятки декоративно-ужиткового мистецтва із колекції Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України: темат. зб. наук. праць. Київ, 1993. С. 63–74; *Ковалинський В.* Київські мініатюри. Кн. 1. Київ: Літопис, 2002. С. 149–160; *Кальницький М.* Бизнес и бизнесмены. Кн. I. Киев: ВАРТО, 2011. С. 157–171; *Бартош А. Е., Палатная С. Г.* История памятного серебряного венка (из фондов Музея исторических драгоценностей Украины) // Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки” (18–20 листопада 2013 р.). Київ: Фенікс, 2014. С. 353–367;

Санфірова Н. М. Епістолярна спадщина нащадків Й. Маршака як джерело вивчення віх його життя та творчості//Вісник КНУКіМ. Серія “Мистецтвознавство”. Вип. 34. 2016. С. 151–158.

¹⁸ Арустамян Ж. Г. Родина ювелірів Стрельбицьких//Музейні читання. 1998. С. 177–185; Ковалинський В. В. Родина ювелірів Стрельбицьких//24 карати. 2000. № 3(5). С. 25–31.

¹⁹ Арустамян Ж. Г. Максим Бишевський – київський майстер-срібляр 19 ст.//Пам’ятки декоративно-ужиткового мистецтва із колекції Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України: темат. зб. наук. праць. Київ, 1993. С. 51–63; *Її ж.* Київський майстер срібних справ ХІХ ст. Герасим Проценко//Музейні читання. Матеріали наукової конференції (лютий 1996 р.). Музей історичних коштовностей України. Київ, 1996. С. 21–23; *Її ж.* Спадщина Івана Вінниковського – видатного київського ювеліра ХІХ ст.//Там само (16 грудня 1994 р.). Київ, 1996. С. 16–18; Видатний твір київського майстра ХІХ століття з клеймом “И. Я.” у зібранні МКУ//Там само (16 лютого 1999 р.). Київ, 1999. С. 91–99; *Її ж.* Творчість київського срібляра Федора Коробкіна//Там само (24 грудня 1999 р.). Київ, 2000. С. 67–83; *Її ж.* Київський майстер срібних справ Федір Михайловський//Там само (грудень 2000 р.). Київ, 2001. С. 89–105.

²⁰ Див.: Фрасинюк О. Н. Українські золотарі ХVІ–ХVІІІ століть у дослідженнях Д. М. Щербаківського//Архіви України. 2016. № 5–6. С. 336–347.

²¹ Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. 9 “Архів Д. М. Щербаківського”.

**СПИСОК КИЇВСЬКИХ ЗОЛОТАРІВ,
УКЛАДЕНИЙ Д. М. ЩЕРБАКІВСЬКИМ
(«Злотники Київські»)**

№ п/п	Прізвище (прізвисько), ім’я, по батькові золотаря	Джерело, де було віднайдено прізвище золотаря	Рік виготовлення виробу, зазначений в писемних джерелах, або на самому ж виробі у вигляді підпису чи клейма
1	2	3	4
1.	Потап Золотар	Арх. ЮЗР. Ч. VII. Т. I. С. 116 ¹	1552
2.	Васков		1571
3.	Потапов		1571

1	2	3	4
4.	Білецький Іеремей [Іеремія] Стефанович	1. Хрест Нікол[и] Доброго* ²	1720 (Іеремія)
		2. Євангеліє Лаврське 1717 р.	1738 (Еремія)
		3. Євангеліє (..?). К. Ст. 1905. 7–8. С. 68 ³	1740
		4. Євангеліє Лавр[ське]. 1707 р. № 27 – оправ[а]*	1722 (Іеремія)
5.	Атанасевич [Атаназевич] Іван	1. Чаша Ольгин[ської] ⁴ (Володим[ирської]) церкви ("І. атан")?	Майстер назван[ий] в 1805 р.
		2. Хрест Щекавицьк[ої] церкви ⁵	1788
		3. Шата на образі Володи- мира у Волод[имирській] ц[еркві] ⁶ К. Ст. 1892. 12	
		4. У нього учився Терпилов Федір	1775-9
		5. Євангеліє Володим[ир- ської] церкви	1805
6.	Тарановський (Таран)	1. Дарохранительниця*	
7.	Любецький Дем'ян Києво- Подільськ[ий]	1. Євангеліє 1775–1780* Лавр[а] – Пер[ший] Муз[ей] ⁸	1780
8.	Федір Золотар	1. Євангеліє Лавр[ське] № 50 оправа 1670	1670
9.	Федо [^] З. м. п. (?)	1. Панагія ⁹ (...) тризни (Ми- хайл[івський] мон[астир], Лавра?)	1656
10.	Семигиновський Семен	1. 4 Шати Богосл[овського] Приділу ¹⁰ Софії. 3 Києво-Богосл[овського] дівич[ого] монастиря ¹¹ (1 шата – О. Ф.)*	1780
		2. Лампада Богосл[ужіння] Мат[ері] в Соф[іївському] соб[орі]	1780

* Тут і далі символом (*) позначені вироби, які знаходяться на зберіганні у Філії Національного музею історії України – Музеї історичних коштовностей України.

1	2	3	4
11.	Волковидський Даміан Іерей	1. Фініфті ¹² Євангелія [Церкви] Доброго Ніколи*	1764–[176]6
12.	Darowskiy Ioann (?)	1. Євангеліє	1716
13.	Равич Іван	1. Чаша панагійна ¹³ Софіїв- [ського] Собору	1720
		2. Євангеліє М (...) Лавр- ськ[е] (Пер[ший] Музей)	1703
14.	Таран Семен	Золотарі К[исво]-Поділь[ські] робили врата Софії ¹⁴	
15.	Вовк Петро		
16.	Дробус Георгій іноземец[ь]	Робив Євангеліє Мазепи ¹⁵	1701
17.	Сафонович Василь	(...) універ[ситетський] Музей	
18.	Федір Золотар	7 і 6 л. 1. Єванг[еліє] Лавр[ське] № 50 оправ	1670
		2. Двір Федора Золотаря (М....) мон[астиря] 374	1693
19.	Шигура Антон	Учень майст[ра] Баранов[и- ча] К. Ст. 1892. 12	1780
20.	Понятовський Іван	Підмайстер Баранов[ича]	1778–1780 в Глухові
21.	Білявський (Хвостин) Михайло	майстер	1780
22.	Якубовський Дмитро	Учень майстра Баранов[ича] К. Ст. 1892	1779
23.	Басович Микита	Учень майстра Барановича	1779
24.	Терпилов Федір	Робітник? Учень? Майстра Білявськог[о]. К. Ст. 1892	1780
25.	Баранович Федір	Майстер. К. Ст. 1892, 12	1780

1	2	3	4
26.	Любецький [Дем'ян]	Майстер. К. Ст. 1892, 12	1780
27.	Бишевский М.	Вінець вінчальний Володим[ирської] Церкви*	1847
28.	Остап Золотар	Андрієвс[ький] М. 7. С. 81	1766

¹ «Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе», ч. 1–8, Киев., 1859–1914; АЮЗР) – видання історичних документів і літературних пам'яток Правобережної і Західної України XIV–XVIII ст. у 35 томах. Видане Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів у Києві. Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. Ч. VII. Т. 1. Акты о заселения Юго-Западной России. Киев, 1886. 647 с. (далі у документі – Арх. ЮЗР).

² Ніколи Доброго – Церква Миколи Доброго (вул. Покровська, 6). Збудована в 1800-1807 рр., знищена 1935 р. Детальн. див.: *Вечерський В. В.* Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ: НДІТІАМ, 2002. С. 87.

³ «Киевская Старина» («Київська минувшина») – щомісячний історико-етнографічний та літературний часопис. Видавався у Києві російською і українською мовами (в російській транслітерації з 1905 р., в українській з 1906 р.) протягом 1882–1906 рр. З 1907 р. змінив назву на «Україна» і видавався переважно українською мовою (далі у документі – К. Ст.)

⁴ Ольгинська – Церква Св. Ольги (Печерська площа). Збудована у 1837–1839 рр., знищена 1936 р. Детальн. див.: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%97_%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B8_\(%D0%9F%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%97_%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B8_(%D0%9F%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA))

⁵ Церква Всіх Святих на Щекавицькому кладовищі (гора Щекавиця, вул. Олегівська, 32). Споруджено 1782 р., перебудовано у 1810-х роках, знищено у 1935–1936 рр. Детальн. див.: *Вечерський В. В.* Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ: НДІТІАМ, 2002. С. 91.

⁶ Церква св. князя Володимира. Збудована 1757 р. 5 березня 1766 р. вщент знищена пожежею. Відбудована 1773 р. Детальніше про подальшу долю храму див.: *Ковалинський В.* Київські мініатюри. Кн. 1. Київ: Літопис, 2002. С. 87–98.

⁷ Тарановський і Таран Семен (пп. 6 і 14 у списку) – Тарановський Семен, київський майстер (середина XVIII ст.).

⁸ Перший Державний музей (назва з 1919 р. до 1924 р., суч. Національний художній музей України).

⁹ Панагія (від грец. *panagia* – «пресвята») – невелика ікона із зображенням Богоматері, є знаком архієрейського достоїнства, носить епископами на грудях (під час Богослужіння з наперсним хрестом, а поза храмом – не

обов'язково). Є панагії із зображеннями Трійці, Розп'яття, Вознесіння. Бувають різні за формою – круглі, овальні, ромбовидні, квадратні.

¹⁰ Приділ – прибудова з боку південного або північного фасаду храму або спеціально виділена частина його основного приміщення для розміщення додаткового вівтаря з престолом для богослужінь.

¹¹ Києво-Богословський дівичий монастир знаходився у старому верхньому місті (через стіну з чоловічим Київським Золотоверхим-Михайлівським монастирем). Перенесений у 1711 р. На території збудована дерев'яна церква Іоана Богослова. Не зберігся. Детальн. див.: URL: <http://www.pecherski.net/?file=eres-o-kieve-50> (дата звернення: 09. 11. 2017).

¹² Фініфть (від грец. *χηματόν* – «змішую») – живопис чи декоративний розпис легкоплавкими емалевими фарбами по емалевому ґрунту, нанесеному на металеву основу.

¹³ Панагійна чаша (від грец. *Panagia* – «пресвята») – церковне начиння для панагій.

¹⁴ Автори мідної моделі, за якою були виготовлені у 1747 р. срібні царські врата для Софійського собору. Детальн. див.: *Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст.: монографія.* Київ: Наукова думка, 1970. С. 188.

¹⁵ Йдеться про Євангеліє Мазепи — одну з найкоштовніших пам'яток матеріальної культури в Україні, яка нині зберігається серед запасників Національного художнього музею. Детальн. див.: *Свербигуз Володимир.* Пане Мазепе, до Вас послали з Московії... URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1016/196/36726/> (дата звернення: 09. 11. 2017).

¹⁶ Праці Олексія Олександровича Андрієвського (1845–1902) – українського педагога, історика, літератора, публіциста, археографа і громадського діяча.

There is given the list of Kyiv Goldsmiths of 16-18th Centuries, made by D. M. Shcherbakivskiy during his researches of history of Ukrainian goldsmithery.

Key words: the historical and cultural monuments; the goldsmiths; D. M. Shcherbakivskiy.